

Faculteit der Letteren

Geschiedenis
Studiejaar 2016-2017
Bachelorscriptie

De eerste verbeelding van Europa:

De rol van de personificaties Europa en Azië in de iconografische beeldtaal in het Chigi-reliëf

Begeleider - Dr. L.L. Foubert
Student - Tessa Kuijken S4638298

Radboud Universiteit

Inhoudsopgave

Inleiding	Pag. 4-9
Hoofdstuk 1: Europa en Azië in de klassieke oudheid	Pag. 10-17
1.1 Europa	Pag. 10-14
1.2 Azië	Pag. 14-17
Hoofdstuk 2: Het Chigi-reliëf	Pag. 18-24
2.1 Algemene theorieën over visuele bronnen en hun waarde	Pag. 18-19
2.2 Beschrijving van het Chigi-reliëf	Pag. 20-21
2.3 Interpretatie van het Chigi-reliëf aan de hand van drie dateringscontexten	Pag. 21-24
Conclusie	Pag. 25-26
Literatuur	Pag. 27-28

Inleiding

Europa als entiteit is een veelbesproken onderwerp binnen westerse literatuur. Dit hangt samen met historische, politieke en economische ontwikkelingen op dit continent. Met name na de Tweede Wereldoorlog stond Europa in zowel een positieve als in een negatieve context ter discussie. Europa spreekt tot de verbeelding en juist die verbeelding vormt een van de kernaspecten in de vorming van de ideeën over Europa. Een notie van Europa bestaat al sinds de oudheid, maar het idee Europa als entiteit is relatief nieuw en ontwikkelde zich pas vanaf de achttiende eeuw.¹ Europa als entiteit heeft tegenwoordig een behoorlijk negatieve connotatie: Europa zou een mislukt project zijn, eenheid is ver te zoeken en spreken over een gezamenlijke identiteit is een nijpend onderwerp. In de jaren vijftig van de 20^e eeuw schreef professor Denys Hay een essay met de titel *Europe: The emergence of an idea* (1957), waarin hij de evolutie van Europese waarden in kaart bracht en de gevolgen beschreef van de opkomst van een Europese beschaving. Het gaat hierbij om de opkomst van het idee Europa, waarbij Hay keek naar de periode tussen de klassieke oudheid en 1800. Hay betoogt dat de term Europa frequent gebruikt wordt in de late middeleeuwen als geografische aanduiding en dat dit gebruik teruggrijpt op de tegenstellingen tussen de Grieken en de Perzen.

Het Europese verhaal begint volgens veel auteurs bij de mythe van Europa en de stier, al bevatte de term Europa als geografisch begrip weinig betekenis voor de oude Grieken en Romeinen.² Later in de middeleeuwen werd het christendom gelinkt aan het continent Europa door dreigingen van buitenaf zoals de opkomst van de islam. Ook kent de term Europa een frequent gebruik tijdens de ontdekkingsreizen uit de vijftiende en zestiende eeuw waarin het vooral ging om *othering*. Denken over Europa vond vooral plaats op een hoger niveau met name onder de elite en intellectuelen. Pas vanaf de negentiende eeuw ontstond er, wat Hay *euro-awareness* noemt.³ Hay's periode kenmerkte zich door een verzoenende toon die in Europa weerklonk na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. Ook werden de EGKS en de NAVO opgericht en dus rees de interesse voor het idee Europa. Recensies prijzen Hay's werk omdat dit voor het eerst de denkbeelden over Europa uiteenzet.

Ook in de periode na de ondertekening van het verdrag van Maastricht in 1992, wanneer de Europese Unie werd opgericht, zijn er vele werken verschenen over Europa. Vaak wordt de makers van het verdrag verweten dat zij het verleden misbruikten als legitimatie voor de E.U.⁴ In deze context schreef cultuurhistoricus Pim den Boer een essay over de creatie van het idee Europa. Hij begint

¹ Een onderscheid tussen de definitie van "notie" en "idee" lijkt klein maar geeft toch een nuance weer. Volgens het woordenboek van Dale is er een miniem verschil. Bij een notie gaat het vaak om kennis die niet algemeen is of het besef dat in dit geval "Europa" bestaat. Een idee is een "in de geest levende voorstelling" en staat gelijk aan een denkbeeld. Dit suggereert dat een meer expliciet beeld bestaat van bijvoorbeeld Europa.

² In tegenstelling tot de Franse historicus Marc Bloch, zoekt Hay naar de oorsprong van Europa in de oudheid. Bloch stelt in de jaren dertig dat Europa een creatie is van de middeleeuwen. Hij staat in de traditie van de *longue durée* en de *Annales* door een focus te leggen op Europese sociale fenomenen en beschrijft vooral de verschillen tussen Frankrijk en Duitsland en spreekt dus niet in termen van eenheid.

³ Denys Hay, *Europe: the emergence of an idea* (Edinburgh, 1957). IX-35.

⁴ Ross Balzaretto, 'The creation of Europe', *History Workshop Journal* 33 (1992), 181-196.

zijn relaas met drie identificatie-elementen, die volgens hem de geschiedenis van het concept Europa definiëren. Europa identificeert zich op de eerste plaats met vrijheid – specifiek met de politieke vrijheid waar de oude Grieken bekend mee waren in de vijfde eeuw v. Chr. Identificatie met het christendom manifesteerde zich in de vijftiende eeuw en in de periode van de verlichting werd Europa gekoppeld aan beschaving ten opzichte van minder ontwikkelde samenlevingen.⁵ Den Boer betoogt dat pas in de negentiende eeuw deze drie elementen allen een grote mate van herwaardering kenden en een ongeëvenaarde plaats innamen in de ideeën over Europese identiteit.⁶ Den Boer poogt deze drie identificaties in een historische context te plaatsten. Hij ziet zijn werk als een archeologische opgraving van het concept Europa in het verleden om zo *euro-awareness* impliciet of expliciet bloot te leggen onder andere met behulp van cartografie en iconografie. Ook hij neemt als startpunt de mythe van Europa en de stier en plaatst hierbij de noot dat weinig informatie, met name verbeeldingen, over Europa is overgebleven uit de oudheid. Hetgeen wel de tand des tijds heeft doorstaan, verbeeldt de context van vijandschap tussen Griekenland en Perzië. Als enige voorbeeld noemt Den Boer het Chigi-reliëf, wat volgens hem stamt uit de Romeins-imperialistische periode en de continenten Europa en Azië verbeeldt.⁷ Het essay van Den Boer, *Europe to 1914: The making of an idea*, is onderdeel van een grotere bundel die samen het boek *The history of the idea of Europe* vormen.

Vanaf de millenniumwisseling waaide er een steeds meer eurosceptische wind door verschillende lidstaten van de E.U.: de afwijzing van een Europese grondwet in een referendum in Nederland in 2005 is hier een voorbeeld van. Het debat over de al dan niet bestaande wortels van de Europese identiteit laaide op. Michael Wintle wil met zijn boek *The image of Europe* uit 2009 een bijdrage leveren aan dit discours. Hij bepleit dat mensen pas recentelijk nadenken over waar Europa precies uit bestaat en noemt het werk van Hay een van de eerste invloedrijke teksten op dit gebied. Methodologisch combineert Wintle twee elementen uit de recente geschiedschrijving: hij verenigt de notie van identiteit op het concept en de geschiedenis van Europa door visueel bronmateriaal te bestuderen naast andere tekstuele bronnen.⁸ Het werk van Wintle wordt gezien als een zeer indrukwekkende uiteenzetting van de dynamische en veranderlijke representaties die Europa gekend heeft in beeldmateriaal.⁹ Een enkel punt van kritiek zou wel kunnen zijn dat hij anti-Europese iconografie of verbeeldingen niet heeft opgenomen in zijn boek.

De bovengenoemde auteurs gebruiken in hun relaas over Europa de mythe van Europa en de stier als startpunt. De oorsprong van het idee Europa lijkt te vinden te zijn in de oudheid. In *Europe and the other: Roots of European identity in Greco-Roman antiquity* gaat Andreas Hartmann op zoek

⁵ Hier haakt den Boer in op Hay. Beide auteurs leggen een koppeling tussen de opkomst van het idee Europa en het christendom, hoewel den Boer deze christelijke identificatie plaatst onder de Europese expansie wat duidt op een meer agressieve visie, terwijl Hay het christelijke identificatie-element meer defensief gebruikt wanneer een gemeenschappelijke vijand opdoemt in de vorm van de islam.

⁶ Pim den Boer, e.a., *The history of the idea of Europe* (Londen 1993), 13-14.

⁷ Den Boer, e.a., 'History of the idea of Europe', 44-48.

⁸ Michael Wintle, *The image of Europe* (Cambridge, 2009), 1-2.

⁹ Michael Wintle. *The Image of Europe: Visualizing Europe in Cartography and Iconography throughout the Ages* (Cambridge Studies in Historical Geography, number 44), 2011. Evelyn Edson.

naar de wortels van Europa en plaatst het concept specifiek in een Grieks-Romeinse context. Zijn essay verscheen in een bundel met de titel *Ideas of/for Europe: an interdisciplinary approach to European identity* uit 2012. Tot aan het begin van de 20^e eeuw was het logisch om de geschiedenis van Europa te laten beginnen in de klassieke oudheid en werd dit tijdperk gezien als een normatief model. Hartmann positioneert zich in een meer hedendaagse trend waarbij er niet alleen gekeken wordt naar continuïteiten maar ook naar discontinue ideeën over het verleden.¹⁰ Hij beschrijft een verschuiving naar een meer wetenschappelijke eurosceptis als het gaat om het zoeken van de Europese wortels in de klassieke oudheid, omdat de term Europa weinig betekenis genoot in de Grieks-Romeinse periode. Daarnaast kan het begrip niet gezien worden als puur geografisch, omdat Europa als continent deel uit maakt van Eurazië. In het verlengstuk van dit laatste komen politieke of culturele grenzen niet altijd overeen met de geografische lijnen van het continent. In zijn werk bespreekt Hartmann de oost-west of Oriënt-Occident tegenstelling als basis voor de Europese identiteit. Hij betoogt dat de oude Grieken de grens tussen Europa en Azië zagen als een politieke of culturele grens. Voor de Perzen zelf gold dit idee niet, zij kenden de woorden Europa en Azië niet, aldus Hartmann.¹¹

De benadering van het concept Azië kent een verschil ten opzichte van het concept Europa. Azië is heden ten dage een groot werelddeel en wordt daarom vaak opgedeeld in regio's. Voor het westen van dit werelddeel gelden anderen benamingen die vaak door elkaar heen gebruikt worden. Om het concept Azië beter af te bakenen volgt hier een korte definiëring. Het Midden-Oosten en het Nabije Oosten zijn eurocentristische, geografische of historische aanduidingen voor een gebied dat grofweg van Turkije in het noorden naar Oman in het zuiden en van Egypte in het westen naar Iran in het oosten strekt.¹² Dit gebied is van belang voor dit onderzoek omdat het zowel deel uitmaakte van het Hellenistische, als het Romeinse Rijk.¹³ Het Zuiden en Oosten van Azië worden hier buiten beschouwing gelaten. Wat Azië precies was in de oudheid is afhankelijk van context en tijd. Opvallend in de zoektocht naar literatuur over de geschiedenis van dit continent is de geografische focus. Veel monografieën en bundels pretenderen een geschiedenis van Azië te bevatten, maar beschrijven voornamelijk het verleden van India, China of Zuidoost-Azië en laten het westelijke gedeelte van Azië buiten beschouwing. Het huidige Midden-Oosten wordt vaak maar kort behandeld binnen hedendaagse geschiedschrijving en dit gebied lijkt een aparte subcategorie. Zo wordt dit gebied nauwelijks besproken in bijvoorbeeld *A history of Asia* (2014) van Professor Rhoads Murphey.

¹⁰ Andreas Hartmann, 'Europe and the other: Roots of European identity in Greco-Roman antiquity', in: Teresa Pinheiro e.a. (red.), *Ideas of/for Europe: an interdisciplinary approach to European identity* (Frankfurt am Main, 2012), 37-57.

Hartmann ziet deze bijdrage als een verlengstuk van andere auteurs omtrent het discours over het concept Europa. Hij noemt hier o.a. Hay, Burke, Pagden e.a.

¹¹ Hartmann, 'Europe and the other' 37-57. In tegenstelling tot Hay, den Boer en Wintle, beperkt Hartmann zijn periodisering tot de klassieke oudheid en ondersteunt hij zijn betoog voornamelijk met primaire en secundaire tekstuele bronnen en laat dus beelden achterwegen.

¹² Marc Mieroop van de, *A history of the ancient near east ca. 3000-232 BC second edition* (Oxford, 2007), 1-2.

¹³ Deze geografische afbakening is gebaseerd op de dateringcontexten van het Chigi-reliëf. Hier geef ik meer informatie over in hoofdstuk één en twee.

Azië, met name het gebied wat wij nu het Midden-Oosten noemen, wordt vooral naar voren geschoven als het gaat om conflicten met Europa of het afzetten tegen Europa of in het kader van het Oriëntalisme, zoals beschreven door Edward Said in de jaren zeventig van de 20e eeuw¹⁴. Dit laatste begrip kent een tegenhanger, Occidentalisme. In zijn bijdragen *Arab window on Europe* bespreekt Robert Woltering hoe Azië haar identiteit vormgeeft door zich af te zetten tegen Europa en haar te zien als 'de ander'. Drie stereotypen werden onderscheiden aan het eind van de negentiende eeuw door Woltering. Europa diende als ideaal of als voorbeeld voor de Arabische wereld of als immorele entiteit en corrupte beschaving. Tot slot bestond het idee waarin progressief Europa vergeleken werd met een stagnerende Oriënt.¹⁵ Het Midden-Oosten is dus een eurocentristische en problematische term. Peter Mansfield stelt de vraag waarom het Midden-Oosten niet wordt betiteld als West-Azië. Hij schrijft over het Midden-Oosten en laat zijn verhaal in dit gebied beginnen omdat hier de menselijke beschaving ontstond. Mansfield geeft in zijn introductie een chronologisch overzicht van de geschiedenis van het Midden-Oosten. Zijn betoog start met een definiëring van het Midden-Oosten, om vervolgens over te gaan op een beknopte beschrijving van de eerste beschavingen tot aan de moderne tijd.¹⁶ Het denken over Azië als een entiteit of eenheid lijkt een minder groot onderwerp dan het denken over Europa als entiteit. Het concept Azië staat minder ter discussie, maar wel wordt in de definiëring vaak aandacht geschonken aan de geografische afbakening, die vaak om verduidelijking vraagt.

De datering of herkomst van het begrip Azië is onduidelijk, maar het concept werd gebruikt door de oude Grieken. Dit laatste weten we door het bestuderen van Griekse geografen en historici, omdat zij de term 'Azië' in veelvoud gebruikten. Azië als continent werd voor het eerst aangeduid door Herodotus en zijn *Historiën* (450-420 v. Chr.) is het oudste document dat het concept Azië in detail beschreef.¹⁷ Historische gebieden die nu beschouwd worden als het Midden-Oosten kenden een andere benaming in de oudheid. Zo viel het Midden-Oosten onder het Perzische Rijk, het Hellenistische Rijk en later (gedeeltelijk onder) het Romeinse Rijk. Vandaar dat in dit stuk niet alleen gekeken wordt naar de geschiedenis van het Midden-Oosten, maar ook wordt de geschiedschrijving van de bovengenoemde drie rijken in ogenschouw genomen, mede omdat zij een geografische overlap kennen.

Ideeën over Azië worden minder vaak beschreven in westerse literatuur dan ideeën over Europa en vaak wordt dit eerste onderwerp behandeld in grotere, algemene werken of bundels. *A companion to classical receptions* uit 2011 is een van de overzichtswerken die de receptie van de klassieke oudheid onderzoekt. Niet alleen wordt besproken hoe de klassieke periode doorwerkt in de huidige tijd maar ook hoe de Grieks-Romeinse cultuur werd ontvangen in bijvoorbeeld het Perzische Rijk. Specifiek deze bijdrage wordt verzorgd door Thomas Harrison, professor oude geschiedenis aan de universiteit van St. Andrews. Hij gaat in op de representatie en constructie van

¹⁴ Edward Said, *Orientalism* (Londen, 1978).

¹⁵ Robert A.F.L. Woltering, 'Arab window on Europe' in *Imagining Europe* Michael Wintle (ed.) 2008. 186.

¹⁶ Peter Mansfield, *A history of the middle east* (Londen, 1991), 1-9.

¹⁷ Dolen, van, Hein L (vert.), Herodotos. Het verslag van mijn onderzoek, 5.37-40, Amsterdam, 1995.

Perzië en bespreekt hierbij ook de historische context.¹⁸ Eenzelfde soort artikel, maar met een andere periodieke invalshoek, zet de Hellenistische wereld centraal. In *Approaching the Hellenistic world* van Andrew Erskin, wordt de invloed van Alexander de Grote en het hellenisme geanalyseerd aangaande verschillende aspecten binnen de samenleving.¹⁹ Ook Marc van de Mierop, die zich toegelegd heeft op en gespecialiseerd is in het verleden van het Midden-Oosten, schreef niet specifiek over het concept Azië, maar komt wel iets dichterbij het conceptualiseren van dit onderwerp. In 2007 schreef hij *A history of the ancient near east ca. 3000-232 BC* met als doel om een samenvattend verhaal te presenteren dat ingaat op ongeveer drieduizend jaar aan geschiedenis van het Nabije Oosten. Hij betoogt dat dit kleine stukje Azië de moeite waard is om te bestuderen als entiteit omdat zij in al haar diversiteit een bepaalde eenheid kent.²⁰ Wanneer Azië bestudeerd wordt, in de huidige tijd zowel als in de klassieke oudheid, is een geografische of culturele verdeling zichtbaar in publicaties van auteurs.

Niet alleen literaire werken vertellen ons iets over het Europese en Aziatische verleden. Sinds *the visual turn* van de jaren tachtig heerst het idee dat beelden meer dan illustraties of puur esthetische objecten zijn. Verschillende auteurs dachten na over hoe beelden het beste te bestuderen en analyseren zijn. Zo stelde Peter Burke in 1988 dat representatie van belang is wanneer beelden onderzocht worden. Representatie staat voor de rol die beelden spelen in de betekenisgeving en vorming van de werkelijkheid.²¹ In een ander werk gaat Burke nog verder in op het belang van beelden door de vraag te stellen welke plek beelden hebben ten opzichte van andere historische bronnen. Hij betoogt dan ook dat beelden een bijdrage leveren aan het begrip van het verleden en zegt hierover: '*images can bear witness to what is not put into words*'.²² Het zoeken naar betekenis in beelden om het verleden beter te begrijpen zorgt voor een nieuwe scala aan bronnen. Wanneer historici op zoek zijn naar het verleden van Europa of de oorsprong van dit continent maken zij ook gebruik van beelden of representaties.

Het Chigi-reliëf is, tot dusver, de eerste niet-literaire attestatie van Europa. Het verbeeldt de slag bij Gaugamela (331 v. Chr.) tussen Alexander de Grote en Darius III en de continenten Europa en Azië worden gerepresenteerd door twee vrouwen. Het Chigi-reliëf vertelt een verhaal en dat verhaal heeft een boodschap. Een methodologisch probleem dat hierbij naar voren komt, is het idee dat de betekenis dynamisch is en niet absoluut. Ze verandert door context en tijd. Dit is precies wat het bestuderen en analyseren van het Chigi-reliëf lastig maakt. De maker van het reliëf is onbekend, evenals de datering. Om de betekenis van de verbeelding op het reliëf te interpreteren, wordt in dit

¹⁸ Lorna Hardwick, & Christopher Stray, *A companion to classical receptions* (Oxford, 2011).

¹⁹ Andrew Erskine, 'Approaching the Hellenistic world' in: Hardwick Lorna & Stray Christopher (red.), *A Companion to Classical Receptions* (Oxford, 2008), 1-17, alhier 1-3. een noot bij deze beide publicaties is dat zij het klassieke verleden van Azië bespreken, zonder in te gaan op het idee Azië. Ze noemen het begrip niet in de geografische context.

²⁰ Het werk van Mierop lijkt geïnspireerd door *The corrupting Sea* van Horden & Purcell. Ook zij zien eenheid in diversiteit in gebieden die nationale en continentale grenzen overschrijden.

²¹ Peter Burke, *What is cultural History?* (New York, 1988). Zie ook hoofdstuk twee (p. 14) voor een toelichting op het begrip "representatie".

²² Peter Burke, *Eyewitnessing the uses of images as historical evidence* (New York, 2000), 9-15.

onderzoek gekeken naar de historische context waarin het reliëf vervaardigd zou kunnen zijn.²³ Er zijn drie dateringsmogelijkheden waar auteurs, die zich toeleggen op dit thema, vaak naar verwijzen.²⁴ Het doel is niet om te achterhalen welke van de drie dateringsmogelijkheden het best past. Het gaat er hier om hoe de drie dateringscontexten zich verhouden tot de historische context aangaande de concepten Europa en Azië en de personificaties op het reliëf.²⁵ Ik zal dit doen door de theorieën die de concepten Europa en Azië omhullen (zowel in de moderne tijd als in de oudheid) te beschrijven in het eerste gedeelte van dit stuk. Op deze manier is het mogelijk om de ideeën over Europa en Azië in de klassieke oudheid te toetsen aan de verbeeldingen op het reliëf.

De taal die het Chigi-reliëf spreekt kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden en met dit werkstuk wil ik meer inzicht krijgen in de boodschap of het verhaal dat het Chigi-reliëf representeert. Ik zal vooral een nadruk leggen op welke rol Europa en Azië spelen en of dit eventueel een bijdrage kan leveren aan de datering van het reliëf.²⁶ In een poging dit reliëf te relateren aan het concept Europa en het concept Azië, ga ik op zoek naar de ideeën over beiden concepten in de klassieke oudheid, in primaire en secundaire bronnen. De geschiedenis van beide concepten zal besproken worden in hoofdstuk één. 'Hoe worden de concepten Europa en Azië gedefinieerd in de klassieke oudheid en hoe verhouden zij zich tot elkaar?' is de vraag die hierbij centraal staat. In hoofdstuk twee tracht ik deze concepten aan de hand van een visuele analyse (het Chigi-reliëf beschrijven om daarna de verbeeldingen te interpreteren) te toetsen aan het Chigi-reliëf en geef ik antwoord op de vraag 'wat verbeeldt het reliëf en hoe verhouden de representaties op het reliëf zich tot de concepten Europa en Azië in de oudheid?'. Deze vragen dienen om de volgende vraag te beantwoorden: 'welke rol spelen de personificaties Europa en Azië in de iconografische beeldtaal in het Chigi-reliëf?'

²³ Ik wil de ideeën over Europa en Azië relateren aan het Chigi-reliëf omdat het reliëf niet in dit kader bestudeerd wordt. In het algemeen wordt het reliëf vaak ter illustratie gebruikt maar dit betekent niet dat het genegeerd wordt sinds de vondst in 1777. Een uitgebreide analyse is te vinden in bijvoorbeeld in *Les tables Iliques* van Anna Sadurska uit 1964. Zij schreef dit boek naar aanleiding van de vondst van een verloren gewaand reliëf en bepleit voor een holistische herwaardering van dit materiaal. Haar werk is een overzicht en catalogus van 19 tabletten, waaronder het Chigi-reliëf. Het Chigi-reliëf wordt dus besproken in de context van de Tabula Iliaca en Sadurska staat hierin niet alleen. O.a. David Petrain, Michael Squire volgen in haar voetsporen.

²⁴ Voor een uitgebreid verslag over de datering zie David Petrain en Anna Sadurska.

²⁵ Het gaat in dit onderzoek om een cultuurhistorische benadering, niet om een archeologische bandering van het reliëf. Ik zou de deze laatste benadering tekort doen door mijn veel te bescheiden kennis van archeologie. Desalniettemin ben ik er van overtuigd dat een historische benadering een bijdrage kan leveren aan het begrijpen en interpreteren van het Chigi-reliëf, door het reliëf te gebruiken als historische bron.

²⁶ Het Chigi-reliëf wordt niet besproken in het kader van de geschiedenis van Europa of Azië. Zoals ik als eerder vernoemde belichten auteurs als Anna Sadurska, Michael Squire en David Petrain wel het Chigi-reliëf. Voor meer informatie zie hoofdstuk 2, p. 14-18.

Hoofdstuk 1: Europa en Azië in de klassieke oudheid

Hoe worden de concepten Europa en Azië gedefinieerd in westerse bronnen in de klassieke oudheid en hoe verhouden zij zich tot elkaar?

Ideeën over de continenten Europa en Azië zijn terug te voeren naar de klassieke oudheid, die in het algemeen de periode van de 8^e eeuw v. Chr. tot 476 n. Chr. beslaat. In de westerse literatuur wordt de oorsprong van deze ideeën vaak gezocht in mythische verhalen uit de bovengenoemde periode. Deze verhalen kunnen heden ten dage ook nog relevant zijn, zo blijkt uit het nieuwe tieneurobiljet, dat sinds 2014 in omloop is. Dit biljet maakt deel uit van de 'Europaserie', waarin een geografische representatie van Europa is afgebeeld op de keerzijde van alle bankbiljetten. Zowel in het watermerk als in het hologram is een portret van de mythologische figuur Europa verwerkt, omdat ons werelddeel hieraan haar naam ontleent, aldus de ECB.²⁷ Hier representeert de Griekse mythe de oorsprong of het begin van Europa. Omdat verschillende auteurs die schrijven over Europa hun verhaal beginnen bij 'de roof van Europa', zou de oorsprong van het continent of het concept Europa betiteld kunnen worden als mythisch.²⁸ Het bekende verhaal behelst beknopt de ontvoering van de Fenicische (Aziatische) prinses Europa door Zeus. De laatste bracht haar vermomd als stier naar het eiland Kreta waar Europa haar zoon Minos ter wereld bracht die later de Minoïsche beschaving (3500-1400 V.Chr.) zou stichten.²⁹ Dit hoofdstuk gaat in op de geschiedenis van de concepten Europa en Azië in de klassieke oudheid en de chronologische ontwikkelingen die hiervan deel uit maken.

1.1 Europa

De mythische oorsprong van Europa geniet een grote belangstelling, maar over de geografische ideeën uit de klassieke oudheid wordt minder gesproken. Vandaar dat hier een focus zal liggen op het laatstgenoemde aspect. De eerste literaire attestatie van Europa als geografische duiding is te vinden in Homerus' *Ilias* (8e eeuw c. Chr.) in een hymne aan Apollo.³⁰ Hierin werd het volgende beschreven:

*Daar de heer Phoebus Apollo besloot zijn mooie tempel te maken, en dus zei hij:
"in deze plaats heb ik bedacht een glorieuze tempel te bouwen, die een orakel
moet zijn voor mensen, en hier zullen zij altijd perfecte hecatombe brengen,
zowel zij die wonen in het rijke Peloponnesos en de mannen van Europa en van
alle door golven overspoelde eilanden, komen mij bevragen. En ik zal ze alle raad
leveren die niet kan falen in mijn rijke tempel".³¹*

²⁷ Ons Geld, 'Het nieuwe €10,- vandaag onthuld in Frankfurt' < <http://www.nieuwe-eurobankbiljetten.eu/Nieuws-evenementen/PERSBERICHTEN-PERSMAPPEN/HET-NIEUWE-%E2%82%AC10-BANKBIJJET-VANDAAG-ONTHULD-IN-FRANKFURT>> [geraadpleegd op 02-12-2016].

²⁸ Auteurs als Hay, Den Boer, Balzaretti en Heiki beginnen hun relaas over Europa met de mythe over de roof van Europa.

²⁹ Sophie Ramondt, *Mythen en sagen van de Griekse wereld* (Haarlem, 1981).

³⁰ Andrew M. Miller, *From Delos to Delphi: A Literary Study of the Homeric Hymn to Apollo* (Leiden, 1986).

³¹ Alexander Pope, *The Homer anthology* (e-publishing, 2012).

De hymne zou wijzen op de naam Europa als een geografische duiding voor het Griekse vasteland, maar zonder de Egeïsche eilanden of de Peloponnesos. Later, met de uitbreidingen tijdens de Griekse kolonisatie (800-500 v. Chr.), werd de naam Europa gegeven aan een groter gebied dat niet alleen het vasteland bestreek. In deze periode kwamen ook de termen Azië en Libië in zwang (waar Libië in dit geval een soort subonderdeel van Azië zou zijn), wat aangeeft dat de Grieken een tweedeling kenden van de wereld: Europa in het westen en Azië in het oosten.³²

Hoewel de Grieken weinig politieke betekenis zagen in het geografische begrip Europa waren zij zich rond 500 voor Christus wel bewust van de verschillen van het Europese continent in vergelijking met Azië. Deze tegenstelling is terug te vinden in Herodotus:

*Dit zijn de verslagen van Herodotus van Halikarnassos , die hij publiceert opdat niet de daden der mensen verdwijnen door tijd, noch de grootste wondervolle werken, deels door de Grieken, deels door de barbaren verricht, zowel de door welke zaken zij elkaar oorlog aandeden als wat de basis was van hun vete.*³³

Herodotus ziet de tegenstellingen en de vijandigheid tussen Griekenland (Europa) en Azië. Ondanks zijn schrijven over Europa en Azië weet Herodotus ook niet precies aan te wijzen waar de naam Europa vandaan komt. Hij zegt:

*Van Europa is niet alleen aan niemand bekend of dit werelddeel door wateren wordt omstroomd, maar ook niet waarom het zo heet of wie de naam heeft bedacht. Misschien moeten we het er maar op houden dat die aan Europa uit Tyros zijn ontleend, terwijl het continent daarvóór nog onbenoemd was, net als de twee andere. Maar deze Europa kwam wel uit Azië en zij heeft nooit een voet gezet in het gebied dat nu in het Grieks Europa heet. Zij is vanuit Fenicië niet verder dan Kreta gekomen en vandaar uit naar Lycië gegaan.*³⁴

Uit dit citaat blijkt dat ten tijden van Herodotus ook de grenzen van Europa niet duidelijk afgebakend waren en daarnaast beschrijft hij dat het onduidelijk was of er ten noorden en oosten van Europa een zee te vinden was. Duidelijk was dat de Middellandse Zee de continenten Europa en Libië van elkaar scheidde. In deze periode vormde de rivier Don, in het huidige Rusland, de oosterse grens. De bergen aan weerszijden van het huidige Gibraltar en Cueta vormen de zuilen van Hercules die de westgrens representeerden.³⁵

³² Hay, 'Europe' 1-4.

³³ Herodotus 1.1-5. De definitie van "barbaren" kent tegenwoordig een negatieve connotatie. Maar in de klassieke oudheid kende de definitie een minder kwalijke betekenis. Barbaren waren mensen die leefden in Azië en zij spraken een taal die door de Grieken niet verstaan werd. De term "barbaar" is een klanknabootsing van het geluid van de spraak van de mensen in Azië.

³⁴ Herodotus 4.45.4-5.

³⁵ Pim den Boer, e.a., *The history of the idea of Europe* (Londen 1993), 14-18.

Hoewel de term Europa eerst een meer geografische betekenis kende, verschoof dit naar een meer politieke betekenis door de Perzische oorlogen in de vijfde eeuw voor Christus. Door dit conflict groeide het besef dat Azië in verhouding tot Europa niet alleen een andere taal en cultuur kende, maar dat ook het politieke systeem een wezenlijk verschil kende op beide continenten. Athene werd gekoppeld aan vrijheid, terwijl Perzië gelinkt werd met absolutisme 'avant la lettre'. Ook de volkeren die beide continenten bevolkten kenden grote verschillen ten opzichte van elkaar. Zo beschrijft Aristoteles (384-322 v. Chr.) in zijn werk *Politika*, in navolging van Hippocrates (460-370 v. Chr.), de distinctie als volgt: De Europese mensen leven in een koud klimaat en zijn moedig maar niet per se bekwaam of wijs. Zij zijn zelfstandig en vormen geen coherent geheel. De bevolking van Azië kent weinig moed en wilskracht maar is bekwaam en goed onderwezen. Beide volkeren zouden niet in staat zijn om te heersen maar, zo stelt Aristoteles, de Grieken zijn een ander soort volk. Zij zijn gepositioneerd tussen deze twee continenten en combineren daarom de positieve karaktereigenschappen van zowel de Europese als Aziatische bevolking.³⁶

Dus de Grieken nemen een intermediaire positie in en kennen het beste politieke systeem, zijn vrij en zijn in staat te heersen over anderen. In deze context genoot Alexander de Grote onderwijs van Aristoteles. Alexander zou later een groot rijk creëren dat delen van Europa, Libië en Azië omvatte. De Hellenistische cultuur die Alexander door zijn veroveringen verspreidde, beïnvloedde de oosterse culturen, maar dit proces werkte ook andersom. Culturen vermengden en het idee van twee (in cultureel opzicht verschillende) volkeren verdween met de tijd. De geografische duidingen bleven echter bestaan, aldus Pim den Boer.³⁷ De veroveringen van Alexander kunnen zowel gezien worden in een kader van ideologie als pragmatisme. Alexander werd gedreven door het idee van een vereniging van de mensheid en de wereld, en hij zou gezien kunnen worden als een soort 'tussenpersoon' die de twee continenten aan elkaar verbond.³⁸ Anderzijds wordt dit beeld genuanceerd door het idee dat Alexander niet gedreven werd door idealisme, maar door pragmatisme. Hij gaf de overwonnen Perzen bijvoorbeeld een plaats in zijn leger of administratief apparaat, maar alleen om te profiteren van de kennis die zij bezaten aangaande het enorme gebied dat hij veroverd had.³⁹ De genoemde tegenstellingen in deze paragraaf tussen Europa en Azië, in termen van definiëring, kennen een weerklank in het Romeinse Rijk. Dit rijk neemt immers ook meerdere culturen en volkeren op, met haar op expansie gerichte karakter.

De verovering en verwoesting van de Griekse stad Korinthe in 146 voor Christus markeerde het startschot van de Romeinse overheersing in Griekenland. Vanaf dit moment staat Griekenland bekend als de provincie *Macedonia*. Hiermee veranderde ook het idee over Europa. Oftewel, de *omphalos* verplaatste van Delphi in Griekenland naar het Romeinse Rome, dat het hart van de beschaving, of oecumene, was. De verschuiving van dit idee is waar te nemen in *de Historiën* van Griekse historicus Polybios (200-118 v. Chr.). Polybios was vooral geïnteresseerd in de opkomst en

³⁶ Aristoteles 5.1.1. Alle vertaling in dit werk komen uit de teksteditie van Loeb Classical Library, tenzij expliciet anders vermeld.

³⁷ Den Boer, e.a., 'History of Europe' 17.

³⁸ Hartmann, 'Europe and the other' 47.

³⁹ Ian Worthington, *Alexander the Great* (Londen, 2013).

dominantie van het Romeinse Rijk. Hij stelde bijvoorbeeld dat het Perzische of Macedonische Rijk nooit de hele wereld gekend hebben. Volgens hem hadden de Macedoniërs geregeerd over Europa tussen het Adriatische gebied en de Donau en dit is maar een gering gebied in vergelijking met het hele continent Europa.⁴⁰ De Romeinen hadden volgens hem echter wel een notie van Midden- en West-Europa en kenden de hele wereld.⁴¹ Daarnaast, zo betoogde Polybios, was er vóór het Romeinse Rijk geen eenheid in de oecumene, maar tijdens de Romeinse overheersing werden alle losse gebieden verbonden en vormden ze een coherent geheel. Ook beschrijft deze Griekse auteur hoe de wereld verdeeld is:

*Maar sinds deze dag is geschiedenis een organisch geheel, en de aangelegenheden van Italië en Libië zijn verworven met die van Griekenland en Azië, allemaal leiden ze tot het zelfde eind. En dit is mijn reden om hun geschiedenis te laten beginnen vanaf deze datum.*⁴²

Polybios plaatste Griekenland en Italië op gelijke hoogte met de continenten Azië en Libië. Hiermee lijkt hij het belang aan te willen geven van de eerstgenoemde gebieden. Dat hij Griekenland betrok in zijn betoog is niet vreemd; hij was immers zelf van Griekse komaf.

Het Romeinse Rijk behelsde niet alleen het zuidelijke deel van het huidige continent Europa, maar voegde ook oosterse gebieden toe aan haar Rijk. Romeinse invloed strekte zich uit rond de Middellandse zee. Hiermee ontstond de al eerder besproken paradoxale situatie omtrent het beeld van Europa.⁴³ Azië (het westelijke gedeelte hiervan) kon niet meer volledig fungeren als 'de ander', omdat sinds de Hellenistische periode deze twee gebieden elkaar beïnvloedden en hetzelfde gold in de Romeinse tijd voor Libië. Dus ook nu werd Europa vooral gedefinieerd door een vergelijking met andere continenten.⁴⁴ De Romeinse geograaf Strabo (64 v. Chr. – 25 n. Chr.) zag Europa als een problematisch fenomeen. Volgens hem werd de kern van de beschaving (Europa) bepaald door daar waar de macht was. De macht had niet altijd bij Rome gelegen en dus is Rome niet altijd beschaafd en Europees geweest. Ondanks deze twijfels prijst hij de Romeinen wel: zij hadden per slot van rekening het westen van Europa ontdekt.⁴⁵

Figuur 1 Europa volgens Strabo

Europa als concept of idee blijft een dynamisch begrip in de klassieke oudheid. De definiëring

⁴⁰ Polybios 1.2.4.

⁴¹ Polybios 1.2.4-6.

⁴² Polybios 1.3.4-5.

⁴³ Enerzijds wordt Azië gezien als 'de ander' omdat zij gewelddadig, decadent en luxueus zou zijn. Anderzijds kan de grove tegenstelling tussen Europa en Azië niet bestaan in de context van het hellenisme of de Romeinse overheersing omdat beide perioden de continenten Europa en Azië verbinden.

⁴⁴ Hartmann, 'Europe and the other' 47-48.

⁴⁵ Strabo 1.2

van Europa begint met een mythe, maar wordt vooral bepaald door de tegenstellingen met Azië, zoals Herodotus betoogt in zijn *Historiën*. Aristoteles gaat vooral in op het karakter van de mensen die de continenten Europa en Azië bevolken en ziet Griekenland als combinatie van beiden. Polybios schrijft een tijd later ook over het idee Europa en prijst de Romeinen omdat zij West-Europa hebben ontdekt en ziet een eenheid in Europa door de Romeinse overheersing. Tot slot bespreekt Strabo de problemen aangaande de verschuiving van macht als het over beschaving gaat. Al deze ideeën zijn te verbinden met het Chigi-reliëf, maar hierover meer in hoofdstuk twee.

1.2 Azië

De herkomst van de naam Azië is onduidelijk, evenals in welke taal zij haar oorsprong kent. De geschiedenis van Azië in de oudheid vraagt om een geografische afbakening. In deze paragraaf gaat het grofweg om het huidige Midden-Oosten, een gebied wat al door de oude Grieken *Asia* genoemd werd. Omdat in westerse onderzoeksliteratuur weinig uitgegaan wordt van 'het idee Azië' in tegenstelling tot Europa, wordt in deze paragraaf een kort overzicht gegeven van de geschiedenis van dit gebied tussen 900 v. Chr. en ongeveer 200 n. Chr. (zie voor een definiëring en geografische afbakening: Inleiding p. 6-7). De geschiedenis van de Perzen, van Cyrus de Grote tot Alexander de Grote, is vaak (noodgedwongen) alleen bestudeerd aan de hand van westerse of Europese primaire bronnen. Dit laatste, in combinatie met een beperkt tijdspad, zorgt voor een westerse benadering van de inhoud van deze paragraaf.

Vanaf ongeveer 800 v. Chr. wordt Azië gedomineerd door enkele grote rijken die elkaar opvolgen, waarvan het Assyrische Rijk als het eerste echte imperium gezien mag worden. Dit Rijk kende onder koning Tiglath Pileser I († 1076 v. Chr.) haar hoogtepunt en viel uiteen in 612 v. Chr. met de machtsuitbreiding van de Babyloniërs, die het Babylonische Rijk vestigden. Na het Assyrische en Babylonische Rijk kregen de Perzen de overhand, wat het beginpunt van dit relaas is. In 559 v. Chr. stichtte Cyrus de Grote het huis van de Achaemeniden, dat tot de komst van Alexander de Grote heerste over Perzië.⁴⁶ Ondanks dat deze grote rijken bij benadering geografisch overeenkomen met het gebied wat Herodotus Azië noemde, lijken de inwoners zichzelf niet als bewoners van Azië te zien. Herodotus schrijft over Cyrus de Grote en verwijst in de onderstaande passage wel naar het gebied Azië ten tijden van Cyrus de Grote.

Vanaf nu wordt het hoog tijd om het eens over Cyrus zelf te hebben. Wie was die man die het rijk van Kroisos heeft veroverd? En verder: hoe hebben de Perzen de macht over Azië in handen gekregen? Ik kan desgewenst wel die versie van de geschiedenis van Cyrus geven die een voor een verschillen van wat ik hier ga vertellen. Maar ik geef de voorkeur aan de lezing van sommige Perzen, die zich baseren op de waarheid en het niet mooier willen maken dan het geweest is. Toen de Assyriërs 520 jaar de machthebbers van Centraal-Azië waren geweest

⁴⁶ Paul-Alain Beaulieu, 'World Hegemony, 900-300 BCE' modern' in: Daniel C. Shell (red.), *A companion to the Ancient Near East* (Oxford, 2005), 48-61, alhier 48-51.

toen de Meden als eersten tegen hen in opstand kwamen en daarmee het voorbeeld gaven voor andere volken.⁴⁷

Dus Herodotus maakt een onderscheid tussen “Centraal-Azië” en Azië. Het Rijk van de Meden, waarvan de bevolking later opging in het Perzische Rijk, reikte tot aan de bergen in het huidige Tibet. Dit duidt op het bestaan van het idee dat er net als heden ten dage verschillende geografische ‘Azië’s’ bestaan. Net als voor Europa vindt Herodotus het ook lastig om Azië te duiden. Uit het citaat hieronder blijkt dat Egypte niet per se onder Azië valt, maar ook niet onder Libië. Egypte zou onderdeel zijn van beide continenten. De grens van Azië staat ter discussie, aldus Herodotus.

En de mening der Ioniërs laten wij dan varen, doch wij zeggen over die dingen het volgende: Egypte is in zijn geheel het land, dat door de Egyptenaren bewoond wordt, evenals Cilicië het door de Ciliciërs en Assyrië het door de Assyriërs bewoonde land is, en wij kennen geen enkele waarachtige grens tussen Azië en Libië dan het gebied der Egyptenaren. Doch indien wij willen volgen, wat door de Hellenen wordt aangenomen, zullen wij aannemen, dat Egypte in zijn geheel, dat begint bij de watervallen en de stad Elephantine, in tweeën is gesplitst en aan beide namen deel heeft; want één deel van het land behoort dan tot Libië, het andere tot Azië. Want de Nijl snijdt op haar loop van de watervallen naar de zee Egypte midden door.⁴⁸

Na de verovering van Egypte in 525 v. Chr. heersten de Persen over de hele geciviliseerde wereld.⁴⁹ Het Perzische Rijk kende een grote verscheidenheid aan volkeren waarvan de Semieten en de Arabieren de grootste groep vormden. De term ‘Semiet’ stamt af van de naam ‘Shem’ (of Sem in het Nederlands), de oudste zoon van Noach; alle Semieten zouden afstammelingen zijn van Shem. De cohesie van dit volk werd niet bepaald door raciale overeenkomsten maar door een gemeenschappelijke taal: Semitisch. De oorsprong van het Arabische volk is meer dubieus, daar zij claimen voort te komen uit de stam van Adnan (noordelijke Arabieren) of de stam van Kahtan (de zuidelijke Arabieren).⁵⁰ Het Perzische Rijk kende een lange periode van voorspoed en was zeer gecentraliseerd voor haar tijd, maar ondervond ook problemen met de heterogene bevolking. In deze context besteed Darius III de troon en zou later bekend worden als laatste koning der Perzen. Alexander de Grote meende gebruik te kunnen maken van de instabiliteit van het Perzische Rijk en versloeg Darius definitief in 331 v. Chr. bij Gaugamela. Na de verovering van Alexander werd het rijk bestuurd en beïnvloed door Alexander de Grote en zijn opvolgers, de diadochen.⁵¹

⁴⁷ Herodotus 1.95.1-2.

⁴⁸ Herodotus 2.16-17.

⁴⁹ Mansfield, 'The Middle East' 5.

⁵⁰ Mansfield, 'The Middle East' 1-9.

⁵¹ Mieroop van de, 'Ancient near east' 286-301.

Met de opkomst van de Romeinen bleef Azië onder Grieks-Romeinse invloed en Alexander de Grote spreekt hier ook nog tot de verbeelding door zijn triomfrijke verleden. Zelfs ten tijde van de Romeinen diende hij als voorbeeld. Zo is het bekend dat de staatsman Pompeius de titel *Magnus* (de grote) verkreeg, wat hem op eenzelfde hoogte bracht als Alexander. Een ander voorbeeld is te vinden in de persoon van Octavianus, de latere keizer Augustus. Hij bewonderde Alexander want zijn persoon en daden vormden een onderdeel van de keizerlijke propaganda.⁵² Het Romeinse Rijk en het rijk van Alexander de Grote kennen enige overlap als het gaat om het gebied *Asia*. Het huidige Midden-Oosten was echter niet volledig in handen van de Romeinen: zij beheersten het huidige Turkije en de kustregio's, met name op het Arabisch schiereiland. Ook dit gebied werd opgedeeld in *provincia* en de term *Asia* werd nu geassocieerd met het Anatolisch schiereiland (het huidige Turkije) en droeg de naam *Asia minor*.⁵³ De naam 'klein Azië' suggereert dat de Romeinen Azië ook verdeelden in verschillende regio's, zoals Herodotus eveneens in categorieën dacht.

Zoals al eerder besproken, is het gebruik van Aziatische primaire bronnen een lastigheid als het gaat om het antieke verleden van het concept Azië en het huidige Midden-Oosten. Aan de hand van de ideeën over Europa (die beschreven zijn in paragraaf 1.1.) is het mogelijk een uitspraak te doen over de ideeën over de verhouding tussen Europa en Azië. Volgens Aristoteles waren de Grieken superieur aan zowel de Europeanen als de Aziaten. Dit idee van superioriteit verschuift langzaam en wordt toebedeeld aan de Romeinen. Een voorbeeld hiervan is te vinden in een rots in de Sinai-woestijn, waarin een Latijnsprekende Romein de volgende inscriptie achterliet: *Cessent Syri ante Latinos Romanos*. Hiermee verkondigt hij dat zijn mensen boven de Syrische mensen staan en dat alleen diegenen die Latijn spraken echte Romeinen waren.⁵⁴ Wel moet hierbij gezegd worden dat deze inscriptie in de rots niet gedateerd kan worden en er maar weinig andere voorbeelden overgebleven zijn.⁵⁵

In de verschillende westerse bronnen en literatuur komt een beeld van Azië naar voren als decadent, tiranniek en inferieur. Herodotus beschreef in zijn *Historiën* de luxe en de weelde van de Perzen en hun tirannieke karakter. Hij schreef in de context van de Perzische oorlogen en was zelf een Griek, dus waarschijnlijk is zijn visie vertroebeld door zijn afkomst. Het idee van een inferieur Azië kenmerkte de spanning tussen de Romeinen en de mensen in de oostelijke provincies. Maar ondanks het lang in stand blijven van dit beeld wordt het beeld van Azië genuanceerd door recente werken. De erfenis van het oude Midden-Oosten kent een herwaardering en veel moderne elementen binnen de huidige westerse samenleving kennen daar oorsprong. Enkele illustrerende voorbeelden zijn het ontstaan van steden, het gebruik van het schrift, de ontwikkeling van bureaucratie, het idee van vrijheid, en het geloof in één god.⁵⁶ De ideeën en geschriften over Azië

⁵² Anna Sadurska, *Les Tables iliaques* (Centre d'archéologie de l'Académie polonaise des sciences), 1964. Jean Marcadé

⁵³ Tussen 128 v Chr. en 315 n Chr. vormde *Asia minor* officieel een Romeinse *provincia*, als onderdeel van het Romeinse Rijk.

⁵⁴ Benjamin Isaac, *The near East under Roman rule* (New York 1998), 269.

⁵⁵ In deze paragraaf wordt hier verder niet op ingegaan, want dit opent een nieuw, volledig ander onderzoek.

⁵⁶ Daniel C. Shell, 'Legacies of the Ancient Near East' in: Daniel C. Shell (red.), *A companion to the Ancient Near East* (Oxford, 2005), 430-433, alhier 430-433.

zijn minder goed vertegenwoordigd in de westerse onderzoeksliteratuur dan ideeën en publicaties over Europa. Dit is niet vreemd, maar vergelijkbaar onderzoek staat nog in de kinderschoenen.

De ideeën over het concept Europa en het concept Azië in de oudheid zijn divers. Verschillende elementen komen terug, zoals het de notie van de oecumene en het verschil tussen volkeren op verschillende continenten. De denkbeelden over Europa en Azië bestaan uit historische, ras-ideologische en geografische ideeën die een voorstelling vormen over Europa en/of Azië. Naar Europa als entiteit zijn veel auteurs op zoek gegaan en Europa wordt vaak benaderd als geografisch, cultureel of politiek concept. Voor Azië geldt dit in mindere mate, in de eerste plaats omdat zij geografisch opgedeeld wordt. Ook is het historisch onderzoek naar Azië als entiteit een minder *trending topic* in de westerse literatuur. Desalniettemin zijn de belangrijkste ideeën, visies en beknopte beelden samengevat in dit hoofdstuk, om deze vervolgens in hoofdstuk twee te verbinden of toetsen aan het Chigi-reliëf, daar dit de eerste visuele geografische verbeelding van Europa is.

Hoofdstuk 2: Het Chigi-reliëf

Chigi-reliëf: Wat verbeeldt het reliëf en hoe verhouden de representaties op het reliëf zich tot de concepten Europa en Azië in de oudheid?

De geschiedenis van de concepten Europa en Azië toont zich niet alleen in tekst, maar ook in beeld. Het Chigi-reliëf werd opgegraven in 1777 (Porcigliano), in opdracht van Sigismondo Chigi aan de Via Laurentina op 6 kilometer van Rome. Na de opgraving kwam het reliëf terecht in de bibliotheek van het Palazzo Chigi en later werd het verplaatst naar het Palazzo Ariccia. Op dit moment is het niet duidelijk waar het reliëf zich precies bevindt en is het hierdoor niet mogelijk om het te onderzoeken.⁵⁷ Het reliëf is in de negentiende en 20^e eeuw in de wetenschap in relatieve vergetelheid geraakt, want in de eeuwen tussen het moment van opgraving en het heden wordt het reliëf enkel sporadisch genoemd als het gaat om beeldende kunst.⁵⁸ Enkele andere moderne auteurs noemen het Chigi-reliëf in hun werk over de geschiedenis van het concept Europa, maar laten een analyse achterwege; het reliëf dient hier louter ter illustratie.⁵⁹

Dit laatste heeft vooral te maken met de problemen die het Chigi-reliëf omhullen. Het achterhalen van de maker lijkt onbegonnen werk omdat er drie verschillende dateringsmogelijkheden gebruikt worden in de literatuur.⁶⁰ De eerste mogelijkheid is dat het reliëf een Hellenistisch origineel is, uit de vierde eeuw v. Chr. De tweede optie is dat het reliëf een Romeinse kopie is, gemaakt ten tijden van keizer Augustus. Tot slot kan het reliëf een Romeins origineel zijn, gemaakt in de periode van keizer Trajanus. Op de datering en hun context wordt ingegaan in paragraaf 2.3, waarbij ook de interpretatie van het reliëf aan bod komt. Voordat het echter mogelijk is om over te gaan op interpretatie, is het eerst nodig om in paragraaf 2.1 licht te werpen op hoe beelden geïnterpreteerd kunnen worden en hoe representatie werkt als het gaat om allegorieën. De volgende stap is een beschrijving van het reliëf in paragraaf 2.2, om vervolgens tot interpretatie en analyse over te gaan in paragraaf 2.3.

2.1 Algemene theorieën over visuele bronnen en hun waarde

Historici gebruiken bronnen om het verleden te reconstrueren en te begrijpen. Naast bronnen bestaat een andere vorm van historisch bewijsmateriaal welke we 'sporen' noemen en afbeeldingen zijn hier een voorbeeld van. Afbeeldingen zijn bedoeld om te communiceren met de aanschouwer, maar de boodschap die schuilgaat achter een afbeelding of verbeelding is aan interpretatie onderhevig met veranderingen in context, plaats en tijd. Iconografie is het interpreteren van beelden, het achterhalen

⁵⁷ David Petrain, 'The Archaeology of the Epigrams from the "Tabulae Iliacae": Adaptation, Allusion, Alteration' *Mnemosyne* 65 (2012), 597-635.

⁵⁸ Ter verduidelijking: het gaat hier om de relatie tussen het Chigi-reliëf en de geschiedenis van het concept Europa en het concept Azië. In een meer Archeologische context duikt het Chigi-reliëf wel op. Vaak in het kader van het schild van Achilles, de Tabula Albani of de Tabula Iliaca. Qua compositie kennen deze verbeeldingen overeenkomst met het Chigi-reliëf, maar een uitgebreide analyse laat ik hier achterwege, omdat in deze verbeeldingen niet verwezen wordt naar personificaties van de continenten Europa en Azië.

⁵⁹ Burke, 'Eyewitnessing' 9-11.

⁶⁰ Petrain, 'Tabulae Iliacae' 600-602.

van de boodschap achter een esthetisch object, oftewel het lezen van een beeld.⁶¹ Voor het Chigi-reliëf betekent dit dat kennis nodig is van het concept Europa en het concept Azië in de klassieke oudheid om dit reliëf zo goed mogelijk te interpreteren.⁶²

Naast interpretatie is representatie, waarbij concepten een belangrijke rol spelen, een term die een bijdrage levert aan het begrijpen van beelden.⁶³ De relaties tussen concepten worden bepaald door categorisatie in termen van verschillen en overeenkomsten.⁶⁴ Gedeelde concepten, ideeën en beelden maken het mogelijk om over de wereld na te denken en deze te interpreteren. Afbeeldingen zijn niet louter reflecties van de werkelijkheid, maar kunnen beschouwd worden als culturele producten.⁶⁵ Anders gezegd: wat wij zien wordt bepaald door sociale- en culturele context. Dit betekent dat de verbeeldingen op het Chigi-reliëf ieder een concept (bijvoorbeeld een veldslag) representeren en de losse elementen samen vormen een groter overkoepelend idee. In dit hoofdstuk zal getracht worden dit overkoepelende idee te interpreteren.

Concepten zijn mentale voorstellingen van abstracte ideeën die een dynamisch karakter kennen. Omdat concepten abstract zijn, worden zij soms gegoten in een metaforisch principe of personificatie om een beeld te creëren van het abstracte, oftewel een allegorie. Kunstschilders in het verleden gebruikten allegorieën om een boodschap weer te geven in een beeld en deze vorm van kunst lijkt een poging om te concurreren met literaire werken.⁶⁶ Allegorieën zijn niet alleen te vinden in beelden maar ook in retoriek en literatuur. Dit zijn echter thema's die verder niet besproken worden in dit onderzoek. Samenvattend: iconografie is het interpreteren van een beeld dat een concept kan voorstellen in de vorm van een allegorie of personificatie. Het Chigi-reliëf verbeeldt het concept Europa in de vorm van een allegorie, maar door problemen aangaande de dateringscontext is het lastig om de boodschap of hetgeen het representeert te interpreteren.

⁶¹ Burke, 'Eyewitnessing' 34-36.

⁶² Ibidem, 34-36. Het interpreteren volgens de iconografie bestaat uit drie niveaus. Eerst wordt het object beschreven door losse objecten of gebeurtenissen te identificeren. Het tweede niveau behelst een analyse van de afbeelding in verhouding tot de conventionele betekenis van hetgeen afgebeeld is. Tot slot volgt de iconologische interpretatie waarmee bedoeld wordt op de intrinsieke boodschap van de afbeelding. Op het laatste niveau is het mogelijk om tussen de regels door te lezen en hierdoor wordt een afbeelding waardevol als historisch bewijs. Toch kan een afbeelding niet volledig begrepen worden zonder kennis van de context waarin de afbeelding gemaakt is. Ontbreekt deze kennis, dan wordt het interpreteren van een afbeelding een gecompliceerde praktijk, omdat de aanschouwer hierdoor een andere boodschap 'leest'. Zo heeft *Het Laatste Avondmaal* (15^e eeuw n. Chr.) conventioneel gezien een religieuze connotatie, maar zonder kennis van het christendom lijkt het schilderij simpelweg een maaltijd te verbeelden. Zo manipuleert kennis hoe wij de boodschap van een afbeelding ontvangen. De iconografie krijgt als kritiek vaak voorgeschoteld dat zij te speculatief is en dat iedere aanschouwer iets anders kan zien in de afbeelding. Daarnaast blijft het een mogelijkheid dat een afbeelding overwegend een esthetisch doel heeft.

⁶³ Stuart Hall, *Representation: second edition* (Los Angeles, 2013), 3. Representatie wordt door Hall als volgt omschreven; *the production of the meaning of concepts in our minds through language, it is the link between concepts and language which enables us to refer to either the "real" world of objects, people or events, or indeed to imaginary worlds of fictional objects, people or events.*

⁶⁴ Stuart Hall, 'Representation' 1-4.

⁶⁵ Lien Foubert, *Women going public: ideals and conflicts in the representation of Julio-Claudian women* (Nijmegen, 2010). 2-3.

⁶⁶ Erika Langmuir, *A closer look: Allegory* (Londen, 1997).

2.2 Beschrijving van het Chigi-reliëf

De locatie van het Chigi-reliëf is op dit moment niet bekend, maar toch is het mogelijk om een beknopte beschrijving te geven van het reliëf. De staat waarin het verkeert, wordt geclassificeerd als 'goed', al kent het wat beschadigingen, voornamelijk aan de linkerzijde. Het is gemaakt van antiek, geel marmer en wordt doorkruist door zwarte aderen. Het reliëf is klein en meet 15,5 centimeter hoog en 9 centimeter breed.⁶⁷ Prominent aanwezig zijn twee vrouwenfiguren die een cirkelvormig object ondersteunen. De vrouw links staat voor Europa (zie de inscripties aan de zijkant) en de vrouw rechts wordt beschreven als Azië. Beiden vrouwen dragen een Chiton en hun hoofd wordt getooid door een *corono muralis*.⁶⁸ De figuur Europa staat stevig op de grond, terwijl Azië meer dynamiek suggereert doordat zij niet op beide benen steunt. Beide hebben een ovaalvormig voorwerp in de linker hand. Het voorwerp lijkt te wijzen naar een altaar waar ogenschijnlijk vrouwen of muzen op verbeeld staan die een toorts, doek en lier vasthouden. Het zou ook kunnen gaan om twee vrouwen met in hun midden Apollo Citharoedus.⁶⁹ In het cirkelvormig object die Europa en Azië ondersteunen, is een veldslag afgebeeld. In een wirwar van vormen zijn 21 mannen en achttien paarden te onderscheiden. In de menigte van krijgers zijn verschillende scènes te herkennen, met als meest prominente de strijd in het centrum van de cirkel. Dit verbeeldt een duel tussen twee krijgers: Alexander de grote (te herkennen aan zijn speer) in duel met een Perzische krijger die aan de verliezende hand is. De

Figuur 2 Het Chigi-reliëf

tekstuele inscripties die aangebracht zijn op het reliëf zijn als volgt te vertalen:

1. De derde en laatste slag tegen Darius,
Die plaatsvond bij Arbela.
2. Europa, Asia
3. Koningen en hun volkeren krimpen van
schrik ineer door mijn speer, zoveel als
de Oceaan, die zich rond de aarde
bevindt, voedt. Ik stam af van Herakles,
ben afstammeling van Zeus, zoon van
Philippos, uit het geslacht van de
Aeaciden door mijn moeder Olympias.⁷⁰

⁶⁷ Anna Sadurska, *Les tables Illiaques* (Warszawa, 1964). P. 74-75.

⁶⁸ Deze 'muurkroon' representeerde in de Hellenistische periode een beschermgod(in) van een bepaalde plaats, aldus Sadurska.

⁶⁹ *Apollo Citharoedus* is een wederkerende manier van kunstenaars uit de oudheid om Apollo af te beelden met een lier.

⁷⁰ David Petrain, 'Hearing Heracles on the tabula Albani' in: Sistakou Evina & Rengakos Antonios (red.), *Dialect, Diction, and Style in Greek Literary and Inscribed Epigram* (Berlijn, 2016), 335-359, alhier 346.

Uit punt één komt duidelijk het grote thema naar voren dat het reliëf verbeeldt, namelijk de slag bij Arbela in 331 v. Chr. tussen Alexander de Grote en Darius III.⁷¹ Het wordt ook helder wie de vrouwenfiguren voorstellen en een claim wordt gelegd op de goddelijke afstamming van Alexander de grote.

Het Chigi-reliëf is te vergelijken met andere werken uit de oudheid omdat zij qua compositie overeenkomen. Een voorbeeld is de *Tabulae Iliacae* (1e eeuw v. Chr.). Dit is een groep van ongeveer 21 marmeren reliëfs die de Trojaanse oorlog verbeelden. Specifiek één fragment kent overeenkomst met het Chigi-reliëf (figuur 3). De gelijkenis is te zien in de compositie en de positionering van figuren waarin twee vrouwen centraal gesitueerd staan rondom een soort altaar.⁷² Mogelijk is dit fragment geïnspireerd door het Chigi-reliëf omdat het jonger is en uit de tweede eeuw na christus stamt.⁷³ In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk wordt verder ingegaan op de datering van het Chigi-reliëf.

Figuur 3 Het Heracles-reliëf (*Tabulae Iliacae*)

2.3 Interpretatie van het Chigi-reliëf aan de hand van drie dateringscontexten

De drie mogelijke dateringsmogelijkheden van het Chigi-reliëf kennen alleen een eigen, historische context. Dit zorgt voor drie mogelijke interpretaties van de boodschap van het Chigi-reliëf. De achterliggende gedachte hierbij is de verhouding tussen de representaties op het reliëf en de concepten Europa en Azië. Deze zaken worden besproken in volgorde van chronologie.

2.3.1 De Hellenistische context: Vereeniging?

Het Chigi-reliëf verbeeldt twee continenten als personificaties van vrouwen en de veldslag bij Gaugamela (331 V. Chr.) tussen Alexander de Grote en Darius III. Deze slag was onderdeel van een reeks conflicten tussen de Grieken en de Perzen die hoofdzakelijk begon met de Perzische oorlogen in de vijfde eeuw voor Christus. De omstandigheden waren in het voordeel van Darius en de Perzen, maar uiteindelijk ging het Macedonische leger met de overwinning aan de haal. Net als bij de slag bij Isus werd Darius weer gedwongen om te vluchten door de strategie van Alexander, die er voor zorgde dat hij geen stand kon houden. Darius vluchtte naar Ecbatana en later werd hij vermoord

⁷¹ De slag bij Gaugamela wordt ook wel de slag bij Arbela genoemd.

⁷² Michael Squire, *The Iliad in a nutshell visualizing epic on the Tabulae Iliacae* (Oxford, 2011). 48-50. In dit werk haalt Squire, evenals Petrain, ook Sadurska en Visconti aan. Zij beroeren zich in het debat over de *Tabulae Iliacae* en leggen hierin een verband met het Chigi-reliëf. maar zij werken niet vanuit een conceptueel kader aangaande geografische Europa en Azië.

⁷³ Michael Squire, 'The Iliad', 408. De verbeelding laat de daden van Heracles zien met in het midden twee vrouwen die een altaar omringen waarin *Apollo Citharoedus* te zien is. Het stuk moet jonger zijn dan het Chigi-reliëf, omdat tijdens de vervaardiging gebruikt gemaakt is van een boor, aldus Squire.

door zijn vertrouwing Bessus. De slag bij Gaugamela en de dood van Darius markeerden het moment waarop Alexander de Grote onbetwist controle had over het gehele Perzische Rijk.⁷⁴ In deze periode zijn de grenzen van Europa niet duidelijk afgebakend en ontbreekt de kennis over de gebieden ten noorden- en oosten van Europa. Wel was helder dat de Middellandse Zee de scheidingslijn vormde tussen de continenten Europa en Libië (subonderdeel van Azië) zo betoogde Herodotus. Het beeld van Azië wordt in deze tijd eveneens beschreven in de *Historiën* van Herodotus. De grenzen van dit continent zijn discutabel, maar een onderscheid wordt gemaakt tussen 'Azië' en 'Centraal-Azië', wat suggereert dat betreft de ideeën over continenten in categorieën gedacht werd.

Een eeuw later gaat Aristoteles verder in op de scheiding tussen de continenten Europa en Azië, door in te gaan op de verschillende karaktereigenschappen. Zowel de Europese als Aziatische bevolking kennen zwakheden in hun karakter. De Grieken daarentegen combineerde alle goede eigenschappen van beide continenten door de intermediaire positie die zij innamen, maar de Grieken leken zich meer te identificeren met Europa, omdat Azië bewoond werd door barbaren. Over de barbaren in het oosten heerste het idee dat zij geen rede kenden omdat zij geen Grieks spraken en inferieur waren door het ontbreken van stedelijke gemeenschappen.⁷⁵ De ideeën over continenten lijken gebaseerd op polarisatie en in de zo-even geschetste context vindt de slag bij Gaugamela plaats. Daarentegen gaat het niet louter om polarisatie, want door zijn veroveringstochten verbond Alexander de Grote het continent Europa en het continent Azië. Hij zou gezien kunnen worden als tussenpersoon, wat overeenkomt met de ideeën die Aristoteles had over beide continenten.⁷⁶

Eenzijds is er in het denken over continenten dus een polariserend element te ontwarren en anderzijds een verbindend element. Deze paradox is terug te zien op de verbeeldingen van het Chigi-reliëf: ervan uitgaande dat het Chigi-reliëf gemaakt is in de vierde eeuw voor Christus. De personificaties van Europa en Azië staan duidelijk in verhouding tot elkaar. Het polariserende element is te zien aan de details in de verbeelding van beide vrouwen. Europa draagt meer verhullende kleding en is blootsvoets, wat kan wijzen op een soort Dorische waardigheid in contrast met het decadente Azië. Ook is de kroon die Europa draagt net iets groter en lijkt zij net over Azië heen te kijken. Europa heeft een meer statische houding, wat haar ouder of wijzer over laat komen. Aan de andere kant lijken de vrouwen een soort bakje of plengschaal in de rechterhand te houden waarmee ze richting het altaar in het midden wijzen. Dit suggereert dat ze samen dezelfde goden vereren. Ook ondersteunen ze beiden de bol die de slag bij Gaugamela afbeeldt. De bol kan de aarde voorstellen, waardoor het lijkt alsof zij de aarde en haar geschiedenis samen dragen.⁷⁷

2.3.2 Een Romeinse kopie: Polarisatie?

⁷⁴ Waldemar Heckel, *The conquests of Alexander the Great* (Cambridge, 2008), 57-81.

⁷⁵ Heikki Mikkeli, *Europe as idea and identity* (Londen, 1998) 3-8.

⁷⁶ Hartmann, 'Europe and the other' 47.

⁷⁷ De theorie dat de aarde rond was en samen met andere planeten rond "een vuur" cirkelde werd ontwikkeld door Pythagoras (572-500 v. Chr.) en later borduurde respectievelijk Plato en Aristoteles (de Caelo) hier op voort. Deze informatie was tot op zekere hoogte dus bekend in de vierde eeuw voor Christus.

Toch wordt er door moderne auteurs vaker verwezen naar een andere dateringscontext als zij het Chigi-reliëf aanhalen als voorbeeld in hun werken over het concept Europa. De datering van het reliëf wordt vaak geplaatst in de eerste eeuw voor Christus.⁷⁸ De ideeën over Europa en Azië werden gedefinieerd door de uitbreiding en verschuiving van de oecumene richting Rome. De Romeinen kenden een groter deel van Europa: namelijk ook het westen. Onder de Romeinen vormde de bevolking onder haar gezag voor het eerst een coherent geheel.⁷⁹ Strabo was tijdgenoot van Octavianus (63 v. Chr. - 14 n. Chr.), de latere keizer Augustus. Octavianus sloot een verdrag met de Romeinse generaal Marcus Antonius (83-30 v. Chr.) en Lepidus, om de spanningen na aanleiding van het tweede triumviraat te onderdrukken. Het Rijk werd verdeeld onder deze drie mannen: Octavianus kreeg het westen, Antonius het oosten en Lepidus, bij wijze van formaliteit, Afrika. Marcus Antonius zou trouwen met de zus van Octavianus ter bevestiging van het verdrag en goede wil, maar werd verliefd op Cleopatra. In deze periode ambieerde Antonius een herstel van het rijk van Alexander de Grote. Dit zorgde voor ongenoegen aan Octavianus' kant die zich bedreigd voelde door het 'oosters despotisme' van Antonius. Octavianus kreeg uiteindelijk toestemming van de senaat om Antonius tot de orde te roepen, wat resulteerde in het verslaan van de vloot van Marcus Antonius bij Actium en de zelfmoord van Antonius en Cleopatra.⁸⁰

Het Chigi-reliëf kan beschouwd worden als een Romeinse kopie in de zo-even geschetste context, omdat veel kunst uit die tijd geïnspireerd was door klassiek Griekse werken. Deze theorie lijkt moeilijk te bewijzen, behalve wanneer er door een andere bril gekeken wordt naar het Chigi-reliëf. Met andere woorden: het perspectief wordt op een andere manier benaderd, namelijk in de context van keizer Augustus' keizerlijke propaganda en zijn bewondering voor Alexander de Grote. Uitgaande van dit perspectief is de verbeelding van het Chigi-reliëf een vergelijking tussen Alexander de Grote en keizer Augustus. Hier zou ik uit willen gaan van een meer polariserende representatie van de continent Europa en Azië want, Augustus heerste over het westen en Antonius over het oosten. Augustus, en met hem het westen, won de strijd van Antonius. Zoals besproken in de Hellenistische context, lijkt Europa boven Azië te staan en superieur te zijn ten opzichte van Azië.

2.3.3 Een Romeins origineel: Polarisatie?

Voortbouwend op het Chigi-reliëf in een Romeinse context wordt ook uitgegaan van een datering in de regeerperiode van keizer Trajanus.⁸¹ In 113 n. Chr. trok keizer Trajanus, voor de zoveelste keer in het conflict tussen de Romeinen en de Parthen, richting Assyrië en veroverde uiteindelijk Babylon. Tijdens zijn tocht kwam Trajanus langs Gaugamela en Arbela en veroverde, net als Alexander de Grote in 331 v. Chr., de stad Babylon.⁸² In dit kader wordt het Chigi-reliëf gezien als Romeins origineel en de strijd van Trajanus wordt hierin vergeleken met de strijd van Alexander tegen de

⁷⁸ Hay, 'Europe' 5.

⁷⁹ Zie polybios en zijn beschrijving van het romeinse rijk op p. 14.

⁸⁰ Marcel van Riesen, *Oriëntatie op geschiedenis* (Assen 2008), 69.

⁸¹ Den Boer, e.a., 'History of the idea of Europe', 48.

⁸² De motieven van Trajanus om de Parthen aan te vallen worden bediscussieerd door historici. Motieven kunnen te maken hebben met handel, economie of prestige en propaganda (zie bijvoorbeeld: M.I. Finley, *The Ancient Economy* (Berkeley, 1999)).

Perzen. Het reliëf diende in dit geval ter nagedachtenis aan die strijd.⁸³ Als dit de context is waarin het Chigi-reliëf tot stand kwam, dan lijkt de betekenis van de verbeeldingen op het reliëf overeen te komen met Augustijnse periode. Ook hier wordt Azië (of het oosten) overwonnen door de Romeinen die uit het westen komen. Daarnaast was de bewondering voor Alexander de Grote geen ongekend fenomeen in het Romeinse Rijk.⁸⁴

Het Chigi-reliëf verbeeldt dus Europa en Azië als een allegorie die in verbinding staat met de slag bij Gaugamela. Dit lijkt voor de drie dateringsmogelijkheden geen punt van discussie. Waar de verbeeldingen naar verwijzen of wat zij betekenen, ligt aan de context waarin het reliëf is gemaakt. Als het om een Hellenistisch origineel gaat, dan zijn er twee mogelijkheden: de verbeelding representeert een verbintenis tussen Europa en Azië, die tot stand kwam door Alexander de grote, of de verbeeldingen op het reliëf representeren een polariserende boodschap. Deze laatste mogelijkheid wat betreft de boodschap die het reliëf representeert lijkt vooral op te gaan voor de Romeinse tijd. Zowel in de regeerperiode van keizer Augustus, als die van keizer Trajanus lijkt het Chigi-reliëf een polariserende boodschap te hebben. Deze these hangt samen met de toen geldende ideeën over de continenten Europa en Azië.

⁸³ Den Boer, e.a., 'History of Europe' 48-50.

⁸⁴ Petrain, 'Tabulae Ilianae', 597-635.

Conclusie

De namen die wij gebruiken voor de continenten Europa en Azië stammen uit de klassieke oudheid. In het discours over hun oorsprong wordt in de westerse onderzoeksliteratuur meer aandacht besteed aan het concept Europa dan aan het concept Azië. Europa als concept of Europa als idee is sinds de jaren vijftig een veelbesproken, aan discussie onderworpen onderwerp. Auteurs als Hay, Hartmann, Den Boer en Balzaretto besteden, ieder op hun eigen manier, aandacht aan het concept Europa. Deze interesse voor Europa vloeit voort uit de ontwikkelingen die Europa doormaakte na de Tweede Wereldoorlog. Sinds dit conflict wordt gestreefd naar eenheid en samenwerking en wordt gezocht naar een legitimatie voor deze eenheid en samenwerking. De legitimatie voor het bestaansrecht van Europa wordt, onder andere, gezocht in de klassieke oudheid.

De eerste notie van Europa is te vinden in de klassieke ontstaansmythe van Europa en de stier. Maar niet alleen het mythische karakter bepaalde de definiëring van Europa ten tijde van de oude Grieken. De definiëring wordt niet bepaald door politieke betekenis toe te kennen aan geografisch Europa, maar door de tegenstellingen met Azië, zoals beschreven door Herodotus. Hierop voortbouwend, gaat Aristoteles in op de volkeren die Europa en Azië bewonen en hij beschreef hun tegenstellingen. In de Romeinse periode, die volgt op de Hellenistische, werd het idee Europa gekoppeld aan macht. Polybios stelde bijvoorbeeld dat Europa één werd onder de Romeinse overheersing en Strabo sprak over de verschuiving van macht in verhouding tot de beschaafde wereld.

Duidelijk wordt dat het idee Europa zich in de klassieke oudheid verhiel tot de ideeën over Azië. Dit gebied omvat niet het huidige continent Azië, maar bestond in de Hellenistische periode grotendeels uit het gebied wat wij nu het Midden-Oosten noemen. Ook Herodotus erkende dit probleem, want ook hij kon Azië geografisch niet exact duiden. Wel wordt helder dat de Hellenistische periode een belangrijke stempel heeft gedrukt op Azië. Deze werkt zelfs door tot aan de Romeinse tijd, waarin Azië nog steeds onder Grieks-Romeinse invloed blijft. De bewondering voor bijvoorbeeld Alexander de Grote door verschillende Romeinse keizers laat een continue lijn zien. Het verschil in onderzoek naar het concept Europa en het concept Azië wordt vooral bepaald door het idee van entiteit. Europa wordt vaak benaderd als een coherent geheel, daar Azië geografisch gezien vaak opgedeeld wordt en dus in mindere mate besproken wordt als samenhangend geheel.

Al deze ideeën worden beschreven in klassieke literaire werken, maar worden ook verbeeld. De eerste niet-literaire attestatie van Europa is het Chigi-reliëf en door de *visual turn* in de jaren tachtig van de 20^e eeuw groeide het belang van het interpreteren van beelden. Immers, beelden kunnen ook benaderd worden als historische bron. Het interpreteren van het Chigi-reliëf kent een lastigheid, die te maken heeft met de maker en de datering: beiden zijn per slot van rekening onbekend. Om dit op een bescheiden manier te ondervangen is het nodig om de ideeën over Europa en Azië te bestuderen. Uit de historische contexten die beschreven zijn in hoofdstuk één vloeien drie dateringsmogelijkheden voort die van invloed zijn op het begrijpen van de allegorie die het reliëf verbeeldt. In een Hellenistische context lijken de personificaties van Europa en Azië zich te verbinden

met elkaar, terwijl in een Romeinse context de verbeeldingen op het reliëf een polariserende boodschap lijken te omvatten.

De rol die de figuren Europa en Azië spelen in de iconografische beeldtaal is naar mijn inzien niet volledig definieerbaar, omdat de informatie aangaande de historische context, die beschreven is in hoofdstuk twee, geen van de drie dateringsmogelijkheden uitsluit. Dus in het kader van het concept Europa en het concept Azië lijken alle dateringsmogelijkheden nog even plausibel en is het onmogelijk om een absolute uitspraak te formuleren over de boodschap die de verbeelding op het Chigi-reliëf behelst. Hiervoor is mijn inziens een breder en een meer uitgebreid onderzoek nodig. Verschillende disciplines binnen het wetenschappelijke veld kunnen een bijdrage leveren. In een vervolgonderzoek is het wellicht mogelijk om het reliëf te bestuderen in het licht van de filologie; wat valt er zoal te zeggen over de inscripties en taal? Het Chigi-reliëf valt onder de neo-attische kunststroming en wellicht is het via de kunsthistorische weg mogelijk om meer te zeggen over de datering. Omdat het op dit moment niet duidelijk is waar het reliëf zich bevindt, is het niet mogelijk om in het onderzoek naar de datering het gewicht, formaat of materiaal te betrekken, wat ongelukkigterwijs een belangrijke bijdrage zou kunnen leveren.

Zo gezegd levert dit verslag een bescheiden bijdrage op microniveau in de zoektocht naar de interpretatie en het begrijpen van het Chigi-reliëf. Ook draagt dit onderzoek, in beperkte mate, bij aan de kennis over het idee Europa en het idee Azië op macro niveau: het Chigi-reliëf is nog niet bestudeerd vanuit het perspectief van een conceptualisering van beide continenten. In de klassieke oudheid werden abstracte, geografische noties vaker weergegeven als personificatie van een vrouw. Vanuit dit perspectief is het wellicht nodig om ook meer aandacht te schenken aan de studie naar allegorieën, waarbij ik me afvraag waarom er naar bij geografische duidingen doorgaans naar vrouwelijke figuren verwezen wordt. Zoals hierboven al noemde, is het essentieel om verschillende wetenschappelijke disciplines of sub-disciplines te betrekken in het onderzoek naar Europa en Azië als verbeelding, personificatie of allegorie. Meer informatie over de datering van het Chigi-reliëf zou het mogelijk maken om meer gedetailleerde uitspraken te doen over de boodschap die het reliëf bevat en dus welke rollen Europa en Azië in deze historische bron vervullen.

Literatuur

Balzaretti, Ross, 'The creation of Europe', *History Workshop Journal* 33 (1992), 181-196.

Beaulieu, Paul-Alain 'World Hegemony, 900-300 BCE' modern' in: Daniel C. Shell (red.), *A companion to the Ancient Near East* (Oxford, 2005).

Boer den, Pim, e.a., *The history of the idea of Europe* (Londen 1993), 13-14.

Burke, Peter, *Eyewitnessing the uses of images as historical evidence* (New York, 2000), 9-15.

Burke, Peter, *What is cultural History?* (New York, 1988).

Dolen, van, Hein L (vert.), Herodotos. Het verslag van mijn onderzoek, Amsterdam, 1995.

Erschine, Andrew, 'Approaching the Hellenistic world' in: Hardwick Lorna & Stray Christopher (red.), *A Companion to Classical Receptions* (Oxford, 2008).

Finley, M.I., *The Ancient Economy* (Berkeley, 1999).

Foubert, Lien, *Women going public: ideals and conflicts in the representation of Julio-Claudian women* (Nijmegen, 2010). 2-3.

Hall, Stuart, *Representation: second edition* (Los Angeles, 2013), 1-4.

Hardwick, Lorna & Stray, Christopher (red.), *A Companion to Classical Receptions* (Oxford, 2008).

Hartmann, Andreas, 'Europe and the other: Roots of European identity in Greco-Roman antiquity', in: Teresa Pinheiro e.a. (red.), *Ideas of/for Europe: an interdisciplinary approach to European identity* (Frankfurt am Main, 2012), 37-57.

Hay, Denys, *Europe: the emergence of an idea* (Edinburgh, 1957). IX-35.

Heckel, Waldemar, *The conquests of Alexander the Great* (Cambridge, 2008), 57-81.

Isaac, Benjamin, *The near East under Roman rule* (New York 1998), 269.

Langmuir, Erika, *A closer look: Allegory* (Londen, 1997).

Mansfield, Peter, *A history of the Middle East* (Londen, 1991), 1-9.

Mieroop, van de Marc, *A history of the ancient near east ca. 3000-232 BC second edition* (Oxford, 2007), 1-2.

Mikkeli, Heiki, *Europe as idea and as identity* (Londen, 1998) 3-8.

Miller, Andrew M., *From Delos to Delphi: A Literary Study of the Homeric Hymn to Apollo* (Leiden, 1986).

Ons Geld, 'Het nieuwe €10,- vandaag onthuld in Frankfurt' [geraadpleegd op 02-12-2016].

Ramondt, Sophie, *Mythen en sagen van de Griekse wereld* (Haarlem, 1981).

Riesen, van Marcel, *Oriëntatie op geschiedenis* (Assen 2008), 69.

Pagden, Anthony e.a., *The idea of Europe: From antiquity tot the European Union* (Londen, 2002).

Petrain, David, *Homer in Stone. The Tabulae Iliacae in their Roman Context* (Cambridge 2014).

Petrain, David, 'The Archaeology of the Epigrams from the "Tabulae Iliacae": Adaptation, Allusion, Alteration' *Mnemosyne* 65 (2012), 597-635.

Pope, Alexander, *The Homer anthology* (e-publishing, 2012)

Sadurska, Anna, *Les tables Iliques* (Warszawa, 1964).

Said, Edward, *Orientalism* (Londen, 1978).

Snell, Daniel C. 'Legacies of the Ancient Near East' in: Daniel C. Shell (red.), *A companion to the Ancient Near East* (Oxford, 2005).

Squire, Michael, *The Iliad in a nutshell visualizing epic on the Tabulae Iliacae* (Oxford, 2011).

Wintle, Michail, *The image of Europe* (Cambridge, 2009), 1-2.

Woltering, Robert A.F.L., 'Arab window on Europe' in Michael Wintle (red.) *Imagining Europe* (Cambridge, 2008), 186.

Worthington Ian, *Alexander the Great* (Londen, 2013).